

Řízení a plánování průmyslu v sovětské okupační zóně Německa (1945–1949)

Drahomír Jančík*

První tři měsíce po pádu nacistické Třetí říše v sovětské okupační zóně Německa (Die Sowjetische Besatzungszone, dále SBZ) neexistoval žádný ústřední orgán politické a hospodářské správy. Vojská rada 1. běloruského frontu sice již 23. dubna 1945 vydala rozkaz, v němž definovala zásady pro tvorbu okupačních mocenských orgánů, ale tento rozkaz nebyl všemi vojenskými velitelskými respektován. V podstatě veškerá administrativní moc v jednotlivých oblastech, regionech či městech spočívala v rukou místních velitelství Rudé armády, jejichž činnost byla podřízena všeobecným hospodářským a strategickým zájmům Sovětského svazu. K nim v této době náležela především repatriace sovětských válečných zajatců a sovětských občanů nuceně nasazených na práci do Německa, zajištění zásobování vojenských okupačních jednotek, zahájení demontáže strojního zařízení německých továren v duchu jaltských ujednání o reparacích, zabavení zbrojního materiálu i technologií k jeho výrobě a v neposlední řadě pak „získání“ vědců podílejících se na výzkumu a vývoji oborů významných z vojenského i hospodářského hlediska. Teprve 6. června 1945 vydala sovětská vláda v Moskvě nařízení, na jehož základě byla zřízena jako vrcholový okupační orgán Sovětské vojenská administrativa v Německu (Sowjetische Militäradministration in Deutschland, SMAD).¹

Sídlo SMADu bylo umístěno do někdejšího kasina vojenské ženijní školy v Berlíně-Karlshorstu. Jeho prvním šéfem se stal maršál Georgij Konstantinovič Žukov, prvním zástupcem pak armádní generál Vasilij Danilovič Sokolovskij. Šéfem civilní správy SMAD se stal Stalinův důvěrník generálplukovník Ivan Serov.² K stěžejním úkolům SMADu náležela hospodářská exploatace SBZ. Mimořádné postavení v jeho štábu proto připadlo šéfu hospodářské správy, jímž byl jmenován generálmajor S. I. Šabalin. Řízení ekonomiky nebylo jeho silnou stránkou a na jaře 1946 byl vystřídán někdejší náměstkem svazového ministra těžkého strojírenství Konstantinem I. Kovalem.³ V každé z pěti zemí a provincií spadajících do SBZ byla vzápětí ustavena správa sovětské vojenské administrativy (Sowjetische Militäradministration-Verwaltung, dále SMA) a těmto pěti správám bylo bezprostředně podřízeno všech 644 místních velitelství Rudé armády.⁴

Struktura sovětské okupační správy byla sice vybudována hierarchicky, nicméně v jejím působení přetrvávala jistá nekoordinovanost typická pro první poválečné měsíce. Zájmy jednotlivých jejích článků se mnohdy křížily, vládly mezi nimi kompetenční spory komplikované ještě kompetenčními spory s moskevskými hospodářskými ministerstvy. Útvary SMADu podléhaly různým ministerstvům, např. šéf hospodářské správy byl podřízen svazovému ministerstvu zahraničního obcho-

* Doc. PhDr. Drahomír Jančík, CSc., Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (e-mail Drahomir.Jancik@ff.cuni.cz).

1 Kowalczyk, I.-S. (2001): *Roter Stern über Deutschland: sowjetische Truppen in der DDR. Berlin*. Links, 2001, s. 54–55.

2 Creuzberger, S. (1996): *Die sowjetische Besatzungsmacht und das politische System der SBZ*. Weimar – Köln – Wien, Böhlau, 1996, s. 28. Žukov vykonával funkci šéfa SMADu do 9. dubna 1946, kdy byl vystřídán Sokolovským. Po jeho odvolání 29. března 1949 v čele SMADu až do jeho zrušení v říjnu 1949 stál generál Vasilij Ivanovič Čujkov. Tamtéž, s. 30.

3 Creuzberger (1996): c. d., s. 30.

4 Creuzberger (1996): c. d., s. 28.

du. Přitom na území SBZ operovaly nezávisle na SMADu speciální skupiny, např. zvláštní komise pro demontáže. Jejich cílem bylo vyvézt co nejvíce strojů a výrobního zařízení do Sovětského svazu, čímž v podstatě znemožňovaly SMADu v úplnosti plnit plán reparačních plateb. Teprve v prosinci 1946 se ministru zahraničního obchodu Anastasovi Ivanoviči Mikojanovi podařilo prosadit rozpuštění těchto zvláštních komisí.⁵

V duchu spojeneckých dohod sovětská vojenská správa obnovovala samosprávné orgány komunální (starostové, radní) i zemské (vlády v čele s prezidenty), jejichž představitele i členy prostě dosazovala. Ve snaze získat převodní páku k realizaci svých příkazů SMAD zřídil jako německé správní instituce tzv. německé ústřední správy (Deutsche Zentralverwaltungen) s teoretickou kompetencí pro všechny země SBZ.⁶ Každá z jedenácti zřízených německých ústředních správ představovala samostatný úřad podřízený příslušné oborové správě SMADu, jenž pro ně fakticky představoval vrcholový zastřešující orgán.⁷ Tento stav trval až do počátku června 1947, kdy se Moskva rozhodla přistoupit ve své zóně ke zřízení prvního německého centrálního orgánu.⁸ Po vzoru organizační struktury SMADu měly všechny německé ústřední správy vybudovat v pěti zemích a provinciích SBZ podřízené zemské či provinční správy. Do těchto orgánů a institucí SMAD dosazoval jen Sovětskému svazu „loajální“ Němce. V červnu 1945 byla do SBZ ze Sovětského svazu převezena skupina asi sedmdesáti německých komunistů a na tři sta válečných zajatců, a to právě vzhledem k potřebě vybudovat „kádrový základ“ německé administrativy. „Loajálními“ byli v první řadě němečtí komunisté – ti také tvořili jádro formujících se německých ústředních správ.⁹

Německé ústřední i zemské (provinční) správy byly v první řadě nástrojem SMADu – ten jim ostatně uložil za povinnost přesně plnit jeho příkazy. V omezeném prostoru vnitřní politiky se přesto staly předmětem boje o hospodářskou moc, jakkoli byla prozatím iluzorní. Po rozbití nacisty vytvořené organizační struktury průmyslu (říšské skupiny, hospodářské skupiny, odborné skupiny)¹⁰ se totiž podnikatelé pokoušeli obnovit dřívější zájmové hospodářské svazy. Jistý prostor jim vytvořily německé ústřední správy průmyslu (Deutsche Zentralverwaltung für Industrie, dále DZVI), obchodu a zásobování (Deutsche Zentralverwaltung für Handel und Versorgung, dále DZVHV) hledající vhodnou organizační formu, která by jejich rozhodnutí přenášela až do závodů. Za takovou označily tzv. odborná společenství jako pomocné orgány německých ústředních správ, jež by na regionální úrovni sjednocovala jednotlivá odvětví průmyslu, obchodu a řemesel.

Zatímco některé politické strany včetně sociálních demokratů tuto konstrukci přijali, Komunistická strana Německa v ní spatřovala obnovu hospodářských a odborných skupin, v nichž se podnikatelé zdiskreditovali spoluprací s nacistickým režimem. Ztotožňovala se s modelem direktivně administrativního řízení, odmítala proto relativní autonomii navrhovaných „odborných společenství“ a prosazovala utvoření zvláštních rozšířených úřadoven v jednotlivých skupinách (např. hornictví, železářský a kovodělný průmysl, chemie) DZVI a odděleních (např. potravinářský průmysl, obchod,

5 Creuzberger (1996): c. d., s. 41–42.

6 Bundesarchiv Berlin (dále BA Berlin), fond DX 1 (Sammlung SMAD – Befehle), Nr. 17/ 27. 7. 1945, Bl. 2 a 17. Na základě tohoto rozkazu vznikly ústřední správy: dopravy (Wilhelm Pfitzner), informací (Wilhelm Schröder), průmyslu paliv a pohonných hmot (Dr. Friedensburg), obchodu a zásobování (Dr. Buschmann), průmyslu (Leo Skrzypeczynski), zemědělství (Hedwin Hörmle), financí (Henry Meier), práce a sociální péče (Gustav Grundelach), zdravotnictví (Paul Konitzer), lidového vzdělání (Paul Wandel) a spravedlnosti (Eugen Schifer).

7 SMAD v Karlshorstu se skládal ze štábu, plánovacího a ekonomického oddělení, finanční správy, dopravní správy, 7 oborových správ (správa pro těžký průmysl, pro lehký průmysl se zvláštním oddělením chemie, pro zemědělství a lesní hospodářství, pro obchod a zásobování, pro zahraniční obchod a obchod mezi zónami, pro hornictví a hutnictví se zvláštním oddělením pro tekutá paliva, pro metalurgii), dále z oddělení pro reparace a ze statistického úřadu. BA Berlin, fond DC 15 (Deutsche Wirtschaftskommission), Sgn. 717, Bl. 14–20, Telefonverzeichniss.

8 Tímto prvním centrálním úřadem byla Deutsche Wirtschaftskommission.

9 Kowalcuk (2001): c. d., s. 98–99.

10 Bliže viz: Barkai, A. (1988): *Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. Ideologie, Theorie, Politik 1933–1945*. Frankfurt am Main, Fischer-Taschenbuch-Verl., 1988, s. 110–131.

řemeslo) DZVHV. Tyto úřadovny se měly stát podle představ KSN prováděcími orgány příslušných útvarů německých ústředních správ. Jak se konstatovalo na poradě u jednoho z vedoucích funkcionářů KSN Bruno Leuschnera pověřeného řízením hospodářské politiky, „touto úpravou bude řízení a plánování, stejně jako plnění odborných úkolů, pevně spočívat v rukou německých ústředních, příp. provinčních nebo zemských správ“.¹¹ Vzhledem k tomu, že KSN měla v těchto správách obsazeny klíčové pozice, za souhlasu i podpory sovětských okupačních orgánů se začínaly rýsovat základy hospodářského systému odvozeného ze sovětských zkušeností. Na rozdíl od západoevropských zemí, v nichž plán jako součást hospodářské politiky státu byl vymezen svým účelem, tedy poválečnou obnovou, v SBZ se hospodářská politika, tj. i plánování, stalo nástrojem třídního boje směřujícího ve svých důsledcích k nastolení diktatury komunistického typu. Jak svědčí založení hospodářského výboru při Ústředním výboru (ÚV) KSN v říjnu 1945, jeho vedoucí představitelé si dobře uvědomovali význam hospodářské politiky, agitační i mocenský.¹²

V polovině října 1945 šéf SMADu a vrchní velitel sovětských okupačních vojsk v Německu maršál Žukov vydal příkaz, jímž pověřil Utkina z plánovacího oddělení hospodářské správy SMADu, aby se zástupci DZVI, Německé správy paliv a energetiky (Deutsche Zentralverwaltung für Brennstoffe und Energie), Německé správy pro zemědělství a lesní hospodářství (Deutsche Zentralverwaltung für Land und Forstwirtschaft), Německé správy pro dopravu (Deutsche Zentralverwaltung für Verkehrswesen) a zemských (provinčních) vlád sestavil komisi, která by vypracovala jednak plán vývoje hospodářství v SBZ na rok 1946, jednak plán spotřeby potravin a běžného zboží obyvatelstvem, přičemž tato spotřeba neměla přesáhnout průměr spotřeby obyvatelstva v jiných středoevropských státech. Jeho pokyny byly jen rámcové – plně využívat výrobní kapacity (přechod na dvou-směnný provoz) a místních surovin, maximalizovat těžbu kamenného a hnědého uhlí, zvýšit plochu osevu (zvláště technických plodin – cukrové řepy a olejin) a stav stád.¹³

Příkaz SMADu na sestavení hospodářského plánu byl na první pohled v souladu s hospodářskou praxí jiných zemí, včetně západoevropských, v nichž se určité jeho formy uplatnily v zájmu urychlení poválečné hospodářské obnovy. V SBZ jej v zásadě akceptovaly všechny politické strany. Sociálně demokratická strana Německa plán pokládala za nezbytný prostředek k postupnému překonávání obrovského nepoměru mezi možnostmi výroby a výrobní i osobní spotřebou, na obyvatelstvo zvláště tíživě doléhal nedostatek základních potravin, spotřebního zboží i ubytovací kapacity. V specifických německých podmínkách byl plán pro sociální demokraty „neutrální“, neměl být „ani soukromokapitalistický ani socialistický“, měl sloužit „pouze svému vlastnímu účelu“, tj. sladit různé zájmy včetně soukromých.¹⁴ Pro KSN však plán představoval účinný nástroj k provádění hospodářských, politických a společenských změn upevňujících její postavení.

V akčním programu KSN z 11. července 1945 se o „výstavbě socialismu“ nehovořilo, a to z důvodů vnitropolitických i zahraničněpolitických. I konference Výboru pro hospodářské otázky ÚV KSN konaná koncem prosince 1945 odmítla spojovat plánování s „nástupem zásadních změn ekonomické struktury“, v jejichž důsledku by „obnova v Německu mohla být socialistická“, neboť prý „pro okamžitou výstavbu socialismu v Německu chybí základní předpoklady“.¹⁵ Svou roli sehrály i úvahy o budoucnosti Německa. „Hospodářské plánování musí být sladěno s obnovou hospodář-

11 BA Berlin – Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR, fond NL 182 (Nachlass Walter Ulbricht), Sgn. 950, Bl. 27–29, Ergebnis der Besprechung über die Organisation der Wirtschaft (záznam Leuschnera z 3. 10. 1945).

12 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 950, Bl. 38, Vorläufiger Bericht (11. 10. 1945).

13 BA Berlin, Film Nr. 45 052, fond DX 1, Nr. 103/19. 10. 1945, Aufstellung eines Wirtschaftsplanes in der SBZ für das Jahr 1946.

14 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 951, Bl. 6–10, Richtlinien der Wirtschaftspolitik. Beschlossen vom Zentralkomitee der SPD Deutschland (září 1945).

15 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02 (Zentralkomitee der SED – Abteilung Wirtschaft 1945–49, 1951), Sgn. 5, Bl. 61, Konferenz des Ausschusses für Wirtschaftsfragen des ZK der KPD (bez data).

ské jednoty Německa“, deklarovalo se ve směrnici KSN pro výstavbu německého hospodářství. „Obnova hospodářské jednoty Německa je právě tak jako obnova politické jednoty Německa nedělitelně spojena s nastolením jednoty německé dělnické třídy“. ¹⁶ „Socialismus jako konečný cíl“ v celoněmeckém rámci tvořil nevyřčené jádro programu KSN, nicméně cesta k němu měla být pozvolná. Otevírat ji měla „změna kapitalistických podmínek v rámci nového demokratického pořádku“. ¹⁷

Směrnice KSN pro výstavbu německého hospodářství proto respektovala existenci několika typů podniků, a to „státních“ a komunálních (železnice, podniky vodárenské, plynárenské a energetické), soukromých, řemeslnických (rozuměly se tím provozovny bez cizí pracovní síly) a podniků bývalých nacistů postavených pod nucenou správou. Samospráva jako „nositel vůle lidu“ měla prostřednictvím plánu hospodářství řídit a současně hájit soukromopodnikatelskou iniciativu. ¹⁸ K této symbióze plánem řízeného hospodářství a soukromého sektoru v hospodářství, jež ale nebyla v Evropě zdaleka ojedinělá, vedly KSN zejména dva důvody. Snažila se získat důvěru malých a středních podnikatelů, které označovala za spojence „v boji proti velkým válečným zločincům v průmyslu“. Ještě na hospodářské konferenci KSN odeznívaly názory, že drobní podnikatelé by měli mít i po zavedení plánu možnost nakupovat potřebné suroviny na volném trhu, ba se pokládalo na chybné, dokonce politicky škodlivé, že místy byly do přípravy plánu zahrnuty i takové podniky. ¹⁹ V přijatých směrnici se však prosadila tvrdě centralistická koncepce podřizující plánu všechny typy výrobních podniků včetně řemeslných. ²⁰ Nejinak tomu bylo v zemědělském sektoru. Rolníkům se sice slibovalo, že budou moci prodávat přebytky na „volném“ trhu, nikoli však jako samostatné výrobní subjekty, ale řízeně, prostřednictvím zemědělských sdružení. Vazbu rolníků na tato sdružení měl upevňovat systém rozdělování spotřebního zboží. V době jeho katastrofálního nedostatku se rolníkům nabízela možnost získat je právě prostřednictvím zemědělských sdružení, jimž se přisuzovalo významné místo v zajištění výživy obyvatelstva. Konzumní družstva s nimi měla uzavírat smlouvy o dodávkách a přebírat část „volných“ zemědělských produktů. ²¹

Zahájení plánovací činnosti propojovala KSN s „demokratickou přestavbou organizace hospodářství“. Jakékoli pokusy na oživení zájmových průmyslnických svazů jako organických článků hospodářské struktury byly ze strany vedení KSN ostře potírány. Radikálně proti nim vystupoval např. pětatřicetiletý Bruno Leuschner, jehož třídní nedůvěra k podnikatelům jako „ochotným služebníků“ nacionálního socialismu byla formována téměř desetiletým vězněním, až v květnu 1945 se mu otevřela brána koncentračního tábora v Mauthausenu. V podnikatelských svazech proto spatřoval nejen mocenský nástroj podnikatelů samých, ale přímo „zárodky třetí války“. ²² Koncept organizace hospodářství obsažený v hospodářské směrnici KSN vyzdvihoval proto nutnost opření se o odbory a dělnické rady a vybudování nových demokratických orgánů. V německých samosprávných orgánech, od obcí přes země/province až k hospodářským německým ústředním správám měly být proto utvořeny tzv. pracovní výbory (Arbeitsausschüsse), jejichž prostřednictvím mělo dojít k propojení „administrativně správních práce s aktivním výrobním vlivem odborů“. Ze standardních zájmových hospodářských institucí měly zůstat jen průmyslové a obchodní komory (Industrie- und Handelskammer) a řemeslnické komory (Handwerkskammer) jakožto poradní orgány samosprávy. ²³

16 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36 (Nachlass Wilhelm Pieck), Sgn 686, Bl. 15, Richtlinien für den Aufbau der deutschen Wirtschaft (28. 12. 1945).

17 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 5, Bl. 62, Konferenz des Ausschusses für Wirtschaftsfragen des ZK der KPD (bez data).

18 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn 686, Bl. 15, Richtlinien für den Aufbau der deutschen Wirtschaft (28. 12. 1945).

19 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 5, Bl. 68, Konferenz des Ausschusses für Wirtschaftsfragen des ZK der KPD (bez data).

20 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn 686, Bl. 19, Richtlinien für den Aufbau der deutschen Wirtschaft (28. 12. 1945).

21 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn 686, Bl. 25, Richtlinien für den Aufbau der deutschen Wirtschaft (28. 12. 1945).

22 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 950, Bl. 26–27, Ergebnis der Besprechung über die Organisation der Wirtschaft (záznam Leuschnera 3. 10. 1945).

23 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn 686, Bl. 23–24, Richtlinien für den Aufbau der deutschen Wirtschaft (28. 12. 1945).

Likvidovány měly být všechny kartely, koncerny (trusty), v úřadech stejně jako v podnicích měla být provedena očista od osob zatížených nacistickou minulostí, majetek „nacistických bonzů a válečných zločinců“ měl být převzat orgány německé samosprávy.²⁴

Obsah plánu byl rámcově vymezen příkazem SMADu, který ovšem v prvé řadě sledoval zcela pragmaticky zajištění reparačních dodávek odvážených do Sovětského svazu. Pro německé samosprávné orgány v sovětské okupační sféře potřeba plánování vyvěrala z totálního hospodářského kolapsu a obrovských materiálních ztrát (jen výše státního dluhu připadající na SBZ dosahovala výše 675 miliard marek).²⁵ Jeho příprava probíhala pod diktátem časového harmonogramu daného SMADem a podle jeho příkazů, jež se vyznačovaly byrokratickým formalismem postrádajícím potřebnou míru koncepčnosti, vysokou mírou improvizace i neznalostí reálných hospodářských možností SBZ.

Příprava plánu na rok 1946 probíhala po dvou liniích – po linii německých samosprávných orgánů a SMADu. Nejdříve se musely zaregistrovat všechny podniky s více jak deseti zaměstnanci. Ty pak sestavily roční plán výroby se zvláštním zřetelem na výrobu v prvním čtvrtletí a plán potřebných surovin. Hospodářská oddělení zemských/provinčních správ jednotlivé podnikové plány sumarizovaly a předložily DZVI v Berlíně, která ze zemských/provinčních plánů sestavila plán pro celou SBZ a předložila jej SMADu v Karlshorstu.

Rozkazem z 28. ledna 1946 vrchní velitel sovětských okupačních vojsk potvrdil plán průmyslové výroby v SBZ na první čtvrtletí 1946, objem jejíž hodnoty stanovil částkou 2 318 849 000 RM. Všechny závody, jejichž čtvrtletní výroba hodnotou přesahovala částku 150 000 RM musely obratem vypracovat výrobní plány se seznamy zboží a odevzdat je útvaru průmyslová správa SMADu. Šéf jejího plánovacího oddělení Utkin pak z těchto podkladů měl určit, co která země SBZ v prvním čtvrtletí vyrobí, a takto direktivně sestavené výrobní plány předat prezidentům zemských vlád. Podle rozkazu vrchního velitele měl plán výroby zboží krýt potřeby okupační armády, průběžné reparační dodávky a v poslední řadě pak i dodávky pro obyvatelstvo, o nichž rozhodovali šéfové zemských sovětských okupačních administrativ a prezidenti jednotlivých vlád. Ti mohli s výjimkou potravin samostatně rozdělovat pouze případnou nadprodukcí ve výrobě zboží, byla-li by jaká.²⁶

Jak se znepokojením konstatoval B. Leuschner, výsledkem takového direktivního plánování rozkazem nebyl výrobní plán, ale nepřesný, ba často falešný plán kapacity průmyslu. Některé podniky totiž plánovaly vysoké objemy výroby v domnění, že si tím zajistí vyšší přiděl surovin. Jiné, zpravidla ty, které disponovaly určitými zásobami surovin, plánovaly naopak výrobu v nízkých číslech. V daných poměrech představovaly zásoby surovin nejjistější uložení kapitálu – podniky si je proto snažily chránit.²⁷ O skutečném stavu zásob surovin neměl ale přehled ani SMAD, natož německé ústřední správy.

Ve vedení KSN Bruno Leuschner prosazoval, aby čísla plánu v jednotlivých závodech byla postavena pod kontrolu zástupců jejich zaměstnanců, resp. odborů. Tento požadavek nesměřoval k nastolení „podnikové demokracie“, nýbrž byl vyvolán snahou KSN dostat vedení podniků, jež v této době stálo mimo její vliv, pod „veřejnou kontrolu“. Jejím prostřednictvím by získala účinný nástroj k průniku do hospodářské sféry. Vzhledem k tomu, že neexistoval statut německých ústředních správ, tak DZVI neměla právo kontrolovat údaje poskytnuté jí příslušnými správami zemí/provincií,

24 Tamtéž, Bl. 17–19.

25 Tamtéž, Bl. 14.

26 BA Berlin, Film Nr. 45 052, fond DX 1, Befehl Nr. 24 – Der Wirtschaftsplan für die SBZ in Deutschland für das I. Quartal 1946 (28. 1. 1926).

27 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 951, Bl. 77, Kritische Betrachtungen zur Aufstellung und Durchführung des Wirtschaftsplanes 1946 (B. Leuschner, 15. 1. 1946), srov. tamtéž, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 108, Bl. 69–70, Leuschner, B.: Kritische Betrachtungen über die Wirtschaftsplanung in der SBZ (10. 8. 1946).

o to mohla nanejvýš požádat zemské/provinční orgány sovětské vojenské administrace. Nevyjasněné kompetence ztěžovaly činnost ústředí, podlamovaly snahu německých ústředních správ o centralizaci řízení výroby a rozdělování surovin a umožňovaly prosazování partikulárních zájmů německých i sovětských orgánů na úrovni zemí/provincií i na úrovních nižších. Neexistoval mechanismus zajišťující distribuci surovin mezi zeměmi. Tak např. v SBZ se nacházely jen dvě válcovny, a to v Thale (Sachsen-Anhalt) a Unterwellenbornu (Thüringen). Sasko, v němž se nacházelo 48 % průmyslové produkce celé SBZ, nemělo žádnou válcovnu, ba ani vysokou pec, jež by byla schopna zpracovávat bohaté zásoby šrotu ze zničeného vojenského materiálu.²⁸

Pro první čtvrtletí 1946 odhadovala DZVI výrobní kapacitu průmyslu na 2,89 miliard RM. Vzhledem k tomu, že nebylo v jejích silách získat spolehlivé informace o stavu výrobní základny, jež byla v pohybu – mnohé závody zastavovaly práci pro nedostatek surovin, zařízení jiných bylo demontováno a odváženo na účet reparací do Sovětského svazu – sama DZVI záhy revidovala svůj původní příliš optimistický odhad a snížila jej na 1,36 miliard RM. I tento předpoklad se ukázal jako nadsazený, byl splněn pouze na 87 %, v SBZ vyrobily průmyslové podniky zboží v hodnotě 1,18 miliard RM. Ve druhém čtvrtletí nebylo plnění plánu lepší – podle plánu měla hodnota průmyslové výroby dosáhnout 2,49 miliard RM, ale plán byl splněn jen na 90 %.²⁹

Konečná verze plánu plně spočívala v rukou SMADu, který rozepisoval výrobní úkoly zemím a přiděloval suroviny. V četných případech postupoval chybně, plánoval výrobu, kde nebyla zavedena. Do plánu na třetí čtvrtletí 1946 vtělil např. stroje na výrobu bramborové moučky v hodnotě 7,5 miliónu RM, přičemž většinu měly dodat závody v Berlíně, které je ovšem nikdy nevytřáblily.³⁰

Ve plánech SMADu byl citelný rozpor mezi uloženými výrobními úkoly a materiálovým zajištěním. Na krytí strojírenské výroby, výroby povozů, plechů a kovového zboží ve třetím čtvrtletí papírově přidělil 200 000 tun materiálu, ve skutečnosti ho bylo k dispozici jen 160 000 tun. Výrobci zemědělských strojů a nástrojů dopadli podstatně hůře – plán distribuce surovin je pomínil, neboť preferoval výrobu vagónů, lodí, aut, mostních konstrukcí atd. Přitom se blížily žně a v SBZ byl absolutní nedostatek nejen zemědělských strojů, nýbrž i elementárního zemědělského nářadí – chybělo např. na 200 000 kos.

Pozoruhodné bylo, že sovětská vojenská administrativa v zemích, ba i jednotlivá velitelství, často jednala v rozporu s nadřízeným SMADem v Karlshorstu. Tak např. SMA v Halle nerespektovala plán distribuce surovin vypracovaný SMADem a z produkce dolnosaské výroby třaskavin odmítla vydat plánované množství třaskavin pro potřeby kamenolomů v Sasku – ty ve třetím čtvrtletí musely přerušit práce. V hospodářských záležitostech jakoby subordinace neexistovala. Je těžko pochopitelné, jak bylo možné, že sovětský velitel jednoho chemického závodu v Krakově (Mecklenburg-Vorpommern) mohl beztrestně nerespektovat plán SMADu, podle něž měl jím řízený závod zásobovat farmaceutický průmysl v SBZ alkoholem – zřejmě nezáleželo na tom, že tím znemožnil plánovanou výrobu 400 000 inzulínových ampulí. Obdobně svévolně postupovala např. SMA v Sasku, když bez ohledu na plán SMADu rozdělovala saským firmám podle vlastního uvážení podstatnou část v Sasku vyrobeného měděného drátu, jež byla Karlshorstem určena pro Thüringen – z plánovaného množství Thüringen obdržel asi jen 10 %.³¹ Jiným modelovým případem, zdaleka ne ojedinělým, byl postup kpt. Zurkana z velitelství okruhu Weisswasser. Ten se dostavil do sklářské firmy Otto Künzel, jež pracovala pro zemi Sasko, v níž se aktuální potřeba tabulového skla odhadovala na dva

28 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 951, Bl. 77–80, Kritische Betrachtungen zur Aufstellung und Durchführung des Wirtschaftsplanes 1946 (B. Leuschner, 15. 1. 1946).

29 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 108, Bl. 70, Leuschner, B.: Kritische Betrachtungen über die Wirtschaftsplanung in der SBZ (10. 8. 1946).

30 Tamtéž, Bl. 73.

31 Tamtéž, Bl. 73–80.

milióny m², a po jejím správci si vynutil pod hrozbou zatčení podpis smlouvy, na jejímž základě měla sklárna až do konce roku 1946 dodávat produkci jen orgánům sovětské vojenské pošty. Správce se pak dotazoval německých hospodářských orgánů, kterou z povinností má plnit – zda podle plánu pracovat pro správu země Sasko či se podrobit svévolnému příkazu sovětského důstojníka.³² Takové jednostranné zásahy do hospodářského života přirozeně ochromovaly jakoukoli plánovací činnost.

Obyvatelstvo SBZ tvrdě doplácelo na metodiku sovětského plánování. Podle ní byl nejprve zpracováván výrobní plán, jenž ve své podstatě nespočíval na reálných základech. Z tohoto plánu orgány SMADu sestavily plán dělby zboží, a to na účet reparací, pro Rudou armádu a konečně pro civilní sektor. Skutečnost však byla pro civilní sektor představovaný zejména německým obyvatelstvem podstatně jiná. Z této části zboží totiž ve velkém ukrájaly nákupní organizace sovětské armády, sovětského letectva, sovětské říční plavby aj., přičemž tyto nákupy přirozeně do plánu dělby zboží nebyly zahrnovány.³³ Těmto nákupům se dostalo označení „nepřímé reparace“.

Tak např. plán SMADu na druhé čtvrtletí předepsal Sasku vyrobit něco přes 19 900 tun litiny. Podle plánu dělby zboží mělo 1734 tun připadnout na reparace, 3203 tun bylo určeno pro potřeby polní pošty Rudé armády a 15 000 tun pro civilní sektor, tedy pro vnitroněmeckou potřebu. Podle německých čísel byla výrobní kapacita sektoru litiny v Sasku hluboko pod čísly plánu, dosahovala jen 14 000 tun, ale ve skutečnosti se vyrobilo jen 6003 tuny. Předepsané dodávky pro reparace a armádu musely být přednostně uspokojeny na 100 %, pro vnitroněmeckou potřebu zbylo 1066 tun. Z nich však „nekontrolovatelnou cestou“, což znamenalo v první řadě prostřednictvím sovětských nákupních organizací, „zmizelo“ 880 tun. Ještě výrazněji tomu bylo v případě železného plechu. Z plánované výroby 14 400 tun mělo jít na reparace 700 tun, zbytek měl krýt vnitroněmeckou spotřebu. Vyrobilo se jen 12 700 tun plechu, ale pro vnitroněmeckou spotřebu po odečtení reparací zbylo jen 3600 tun – zbytek „zmizel“ podle údajů dotazovaných firem na „nepřímé reparace“.³⁴

Břemeno reparací uvalené plánem dělby zboží bylo neúnosně vysoké. Tak například průmyslové aglomeraci Lipska SMAD uložil dodávky zboží na konto reparací ve výši 38,2 miliónů RM. Při jejich výpočtu kalkuloval i s výrobní kapacitou závodů, které byly v průběhu předchozích šesti měsíců demontovány a odvezeny do Sovětského svazu. Nereálnost stanovené výše reparací zvyrazňuje skutečnost, že v prvním a druhém čtvrtletí byl lipský průmysl schopen dodat zboží na reparace „jen“ v hodnotě 21 miliónů RM.³⁵

Reparační dodávky spolu s požadavky Rudé armády a nákupy sovětských obchodních společností mnohdy odčerpávaly většinu výroby. Např. v Thüringen zbylo pro civilní sektor jen 11,6 % z vyrobeného množství bavlněných látek, 7,5 % vlněných látek, 4,4 % trikotáže, 3,9 % obuvi, 25 % sklářské výroby, 10 % elektrického proudu, 36 % šedé litiny.³⁶

Za těchto okolností plán a jeho vyžadované plnění měl negativní dopad na hospodářství v SBZ, a tím i na náladu obyvatelstva. Bruno Leuschner, jenž i po vzniku Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, dále SED)³⁷ zůstal v čele jejího národohospodářského oddělení, varoval před nežádoucími nejen hospodářskými, nýbrž i politickými důsled-

32 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 108, Bl. 92–93, Leuschner, B.: Ergänzungen zu den kritischen Bemerkungen über den grossen Wirtschaftsplan und die Leitung der Wirtschaft in der SBZ (29. 8. 1946).

33 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 108, Bl. 87, Leuschner, B.: Ergänzungen zu den kritischen Bemerkungen über den grossen Wirtschaftsplan und die Leitung der Wirtschaft in der SBZ (29. 8. 1946).

34 Údaj je poněkud zavádějící, neboť je třeba předpokládat, že jistou část své produkce německé firmy tajně realizovaly na „černém trhu“. BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 108, Bl. 80–81, Leuschner, B.: Kritische Betrachtungen über die Wirtschaftsplanung in der SBZ (10. 8. 1946).

35 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 108, Bl. 90–91, Leuschner, B.: Ergänzungen zu den kritischen Bemerkungen über den grossen Wirtschaftsplan und die Leitung der Wirtschaft in der SBZ (29. 8. 1946).

36 Tamtéž, Bl. 95

37 SED vznikla v dubnu 1946 sloučením KSN a Sociálně demokratické strany v SBZ.

ky, nebudou-li v brzké době provedeny potřebné změny. K zásadním podle Leuschnera náleželo přiznání širších kompetencí německým orgánům a metodiky sestavování plánu. Německé správě měly být okupační mocí svěřeny správní funkce, tj. měla převzít plnou odpovědnost za vývoj hospodářství v SBZ, samostatně je řídit a kontrolovat. Leuschner přirozeně předpokládal, že „nejvyšší vedení plánu“ bude spočívat v rukou aparátu ústředního výboru SED, přesněji řečeno jeho hospodářského oddělení. Koordinace plánovací činnosti měla být zajištěna utvořením ústřední německé plánovací komise pro SBZ. Sovětské orgány, SMAD i SMA zemí, měly upustit od přímého řízení hospodářství a přejít „k politice přísné kontroly německého aparátu“. Celkové plány průmyslu, průmyslu paliv, dále plány řemesel, stavebnictví, zemědělství, dopravy financí, pracovních sil a distribuce měly být koordinovány jediným „velkým hospodářským plánem“. Ten měl vycházet z údajů o kapacitě průmyslu po odečtení kapacity demontovaných závodů a měl být v souladu s plánem na distribuci surovin. V plánu měla být specifikovány nejen dodávky na konto reparací, pro Rudou armádu a pro civilní sektor, nýbrž objem „zvláštních nákupů“ sovětských obchodních společností.³⁸

Již v květnu 1946 se SED pokoušela přesvědčit SMAD o potřebě zřídit jako nejvyšší německý hospodářský orgán v SBZ a současně jako poradní orgán SMADu Německou hospodářskou radu u zástupce nejvyššího šéfa SMADu a při ní plánovací úřad. Koordinaci plánovací činnosti měly v jednotlivých zemích/provinciích zajišťovat plánovací oddělení při úřadech zemských prezidentů. Z návrhu byla zřejmá snaha centralizovat řízení hospodářství a oslabit postavení zemí, v nichž se projevovaly snahy po obnově federalismu označované hospodářskými funkcionáři SED za „projevy partikularismu“.³⁹ Za vývoj hospodářství sovětské orgány činily odpovědnou DZVI, ačkoli její autorita v jednotlivých zemích byla více než problematická. Na podzim 1946 proto SED předložila nový návrh na organizaci hospodářské správy v SBZ. Podle něj se vrcholovou institucí měl stát Ústřední německý úřad pro hospodářské plánování s Hospodářskou radou pro SBZ jako poradním orgánem a s výkonnými orgány v jednotlivých zemích.⁴⁰

Rozpor mezi přímým řízením hospodářství sovětskými orgány a odpovědností za hospodářské výsledky spočívající plně na německých orgánech vyvolával kolize. Zvláště ostrá se odehrála počátkem listopadu 1946, kdy si zastupující šéf průmyslové správy SMADu Smirnov povolal do Karlshorstu představitele DZVI, správy provincie Brandenburg a firmy Ohrenstein & Koppel Potsdam. Důvodem náhlé porady bylo nerespektování příkazu SMADu vydaného na základě intervencí správy provincie Brandenburg, aby DZVI zajistil firmě Ohrenstein & Koppel přednostní dodávku strojů a surovin. Na adresu zástupce DZVI Ottu Hartmanna měl Smirnov jen slova ostrých výtek pro nesplnění příkazu, přičemž mu nedovolil vysvětlit, že se tak nestalo z jednoduchého důvodu – požadované výrobní prostředky z jiných zemí prostě nebyly dodány, přičemž ústřední německý hospodářský orgán – DZVI neměl žádné pravomoci, aby je k tomu donutil. Předimenzovaný hospodářský plán uložený SMADem jako direktiva německým hospodářským orgánům byl jeho následnými příkazy, resp. postupem jednotlivých SMA v zemích či dokonce jen komandatur permanentně narušován. K tomu přistupovala skutečnost, že hospodářské správy jednotlivých zemí SBZ vykazovaly silné tendence k autarkii, hájily si své výrobní kapacity a přirozeně se bránily přesunům výrobních prostředků do jiných zemí. Ústřední německé orgány (DZVI) proto snažily vedení SMADu pohnout k souhlasu se zavedením jejich centrálního obhospodařování.⁴¹

38 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 108, Bl. 87, 105–106, Leuschner, B.: Ergänzungen zu den kritischen Bemerkungen über den grossen Wirtschaftsplan und die Leitung der Wirtschaft in der SBZ (29. 8. 1946); tamtéž, Bl. 84–85, B. Leuschner: Kritische Betrachtungen über die Wirtschaftsplanung in der SBZ (10. 8. 1946).

39 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 950, Bl. 116–118, Entwurf zum Befehl über die Strukturfragen in der Wirtschaft (13. 5. 1946).

40 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 109, Bl. 1–9, Vorschäge über die Umbildung der Wirtschaftsverwaltung in der SBZ und Übergabe der verantwortlichen Leitung an deutsche Verwaltungsteller (Oktober 1946).

41 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 82, Přípis DZVI-Gruppe Maschinbau (Hartmann) ze 4. 11. 1946 viceprezidentovi Boulangerovi.

Bezprostředně po této poradě se O. Hartmann obrátil otevřeným dopisem na nejvyššího šéfa SMADu maršála Vasilije D. Sokolovského, jehož dikce byla nezvykle otevřená: „Musí být otevřeně řečeno, že obyvatelstvo stále více ztrácí důvěru v sovětskou a německou správu. Lesklá fasáda, jež se z oficiálních míst buduje před správami, je muži na ulici chápána jen jako kulisa ... nikdo ale dosud neměl odvalu říci sovětským a německým místům, že těmito metodami se dále nemůže.“⁴² Dopis varoval, že plánování a řízení bez přesných znalostí o stavu výrobní základny a surovin, jež jsou k dispozici, nutně vede k fiasku. Kritizoval rozhodnutí SMADu posílit postavení vlád jednotlivých zemí, které tak mají možnost „jít vlastní cestou“.⁴³ Tato skutečnost hatila snahy DZVI realizovat tzv. „vyrovnávání strojů“, tedy výměnou volných či nevytížených strojů mezi zeměmi kompletovat výrobní zařízení jednotlivých provozů. Odmítal představu hospodářské autarkie zemí a naléhavě doporučoval přejít k soustavné výstavbě hospodářské jednoty SBZ. Východisko z nepřehledné hospodářské správy, v níž nebyly dostatečně vymezeny kompetence, jednotlivé články se vzájem křížily a v níž panovala přes neustálé zdůrazňování plánovitosti trvalá improvizace, bylo spatřováno v „přísné centralizaci“. Po SMADu se žádalo, aby rozkazem přenesl na DZVI takové pravomoci včetně legislativních, jimiž by se stala skutečnou „ústřední správou“ centrálně řídicí průmyslovou výrobu na území celé SBZ.⁴⁴

Tento požadavek ale nebyl v souladu s názory SMADu. Již v rozkaze nařizujícím zahájení příprav k sestavení plánu na rok 1947 se hovořilo pouze o zemských vládách, jež měly svou plánovací činnost koordinovat s příslušnou SMA a vedoucími odborných správ SMADu v Karshorstu.⁴⁵ „Ústřednímu“ německému orgánu – DZVI, zůstaly stávající úkoly sumarizační a administrativní bez jakýchkoli kompetencí. Sovětské orgány současně deklarovaly, že tentokrát budou plán sestavovat německé samosprávné orgány. Jak ukázala praxe, např. v Thüringen, skutečnost byla jiná. Hospodářské oddělení SMA Thüringen od počátku vykonávalo na hospodářské referenty zemské správy soustavný tlak, který podstatně ovlivnil podobu návrhu plánu. Jedna z příčin spočívala v sovětských reparačních požadavcích a dalších požadavcích, jež samy o sobě znemožňovaly sestavení „reálného plánu“. Současně se v návrhu plánu zřetelně rýsovala snaha „nedodávat nic nebo jen málo jiným zemím SBZ“,⁴⁶ ostatně stejná snaha byla patrná u průmyslově významného Sasku a v dalších zemích. Saská vláda dokonce po dohodě se saskou SMA sestavila vlastní plán, aniž čekala na potvrzení výrobního plánu z Berlína – ba dokonce dala najevo, že svůj vlastní plán nehodlá měnit podle plánu potvrzeného. Kryta sovětskými okupačními orgány v zemi čísla jejího plánu stála hluboko pod čísly, s nimiž kalkulovala DZVI – ve výrobě strojů dokonce více jak o 50 %.⁴⁷ Stále zřetelněji se ukazovalo, že v překombinované organizační struktuře plánování a řízení hospodářství v SBZ působily proti sobě dva přístupy, jejichž představitelé sledovali odlišné zájmy, přičemž komunikace mezi nimi stále zřetelněji vážla. První přístup byl dán vertikálním členěním „ústředních správ“ (DZV – ZV), přičemž jeho charakteristickým znakem byla tendence k centralizaci. Do rozporu s ním se dostával druhý přístup, jehož hlavními nositeli byli představitelé zemí/provincií reprezentující horizontální organizaci řízení. Tento přístup zřetelně vykazoval decentralizační tendence. „Ústřední správy“

42 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 82, Bl. 154, Offener Brief an den Obersten Chef SMA V. Sokolovskij (O. Hartmann, 4. 11. 1946). BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 82,

43 Na základě rozkazu SMADu byly v jednotlivých zemích při ministerstvech hospodářství vytvořeny úřady, oddělení či dokonce samostatná ministerstva pro hospodářské plánování. BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn. 686, Bl. 78, Rundschreiben Nr. 29/46 vom 17. 12. 1946 (Ministerium für Wirtschaft und Amt für Wirtschaftsplanung). V Sasku již v polovině června 1946 byl ustaven zemským prezidentem Landesplanungsamt der Provinz Sachsen. BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 169, Bl. 26, Aufbau und Aufgaben des Landesplanung (b.d.).

44 Tamtéž, Bl. 153–154.

45 BA Berlin, Film Nr. 45 051, fond DX 1, Befehl Nr. 306 über die Aufstellung eines Wirtschaftsplanes für die sowjetische Besatzungszone Deutschland für das Jahr 1947 und das I. Quartal 1947 (17. 10. 1946).

46 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 82, Bl. 245–246, Bericht über den Besuch bei der Landesverwaltung Thüringen, Landeswirtschaftsamt, dem 27. 11. 1946.

47 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 82, Bl. 248, Aktennotiz – Besuch in der Landesverwaltung Sachsen 26.–27. 11. 1946.

byly přitom v nevýhodě – prokázaly jen malou akceschopnost a účinnost při zajišťování jak surovin pro podniky tak potřeb obyvatelstva. K tomu přistupovala nezanedbatelná zatěžující okolnost – pro „ústřední správy“ at' již na úrovni DZV (pro celou SBZ) či ZV (pro zemi/provincii) bylo příznačné, že svou činnost mezi sebou většinou nekoordinovaly, paralelně působily na podniky, které po administrativní stránce zbytečně zatěžovaly, navzájem si konkurovaly a vydávaly rozporná rozhodnutí i informace.⁴⁸

Podle příkazu SMADu počínaje prvním dnem roku 1947 měla být odpovědnost za provádění hospodářského plánu přenesena na hospodářská ministerstva jednotlivých zemí.⁴⁹ Toto rozhodnutí nebylo příklonem sovětské správy k decentralizaci, ta byla po vzniku Bizónie odsunuta na vedlejší kolej. Změnu v sovětské okupační politice signalizovala porada o kompetencích „ústředních správ“ svolaná koncem ledna 1947 zástupcem nejvyššího šéfa SMADu Konstantinem I. Kovalem. Koval záměrně na ni nepřizval předsedy zemských vlád, z nichž mnozí byli prodchnuti duchem federalismu. Ubíral-li se vývoj v západních zónách směrem k položení základů nové německé stát-nosti, Moskva se zjevně rozhodla vytvořit ve své zóně předpoklady pro obdobný akt, bude-li ho zapotřebí. V této době spíše než dělba německého území byla aktuální otázka, ve které jeho části se bude nacházet centrum „nového Německa“, jaký bude jeho charakter a do jaké části rozpadající se Evropy bude začleněno.

Koval ostatně, narážející nepřímo na vývoj „německé otázky“ hned úvodem konstatoval, že žádosti „ústředních správ“, o větší samostatnost neměly prý v roce 1946 „pevný základ“, nyní ale je „jiná situace“, v níž „německé správy mohou převzít odpovědnost za hospodářství“. Deklarované již rozhodnutí o odpovědnosti zemských vlád za plnění plánu bylo Kovalem změněno dvěma body. Předně rozsah odpovědnosti byl zúžen na chemický průmysl, výrobu lékařských nástrojů, farmaceutický průmysl, průmysl gumárenský, stavebních hmot, dřevobráběcí, lehký, částečně i potravinářský a na výrobu hudebních nástrojů. A dále, což signalizovalo změnu v sovětské politice v SBZ, řízení tohoto průmyslu mělo spočívat v rukou „ústředních správ“ a zemských/provinčních vlád. Výslovně přitom podotkl, že výrobní plány i plány distribuce musí stát pod vedením „ústředních správ“, ty mají dále odpovídat i za suroviny v celé SBZ. Dokonce naznačil, že Sovětským svazem převzaté německé podniky zařazené do Sowjetische Aktiongesellschaft budou pracovat pro potřeby SBZ, nikoli pro export a že se sovětská strana spokojí pouze se standardním ziskem.⁵⁰ Otázka poměru „ústředních správ“ a zemských vlád byla zvláště citlivá. Koval ostatně zakázal pod přísným trestem odpovídat na dotazník rozesílaný velitelstvím americké okupační správy, který se dotýkal právě tohoto problému, aby nezavdal příčinu k obvinění Sovětského svazu, že centralizace hospodářské správy je předstupněm k dělbě Německa. Vyzýval k dohodě „ústředních správ“ a zemí, ale nemínil převzít zprostředkující roli.⁵¹

Jen několik dnů poté se v Karlshorstu sešla konference zástupců zemí a prezidentů „ústředních správ“. Jím vypracované návrhy na vymezení vzájemných kompetencí byly přijaty až po zlomení tuhého odporu ministra hospodářství země Thüringen a výhradách dalších zemí, zejména Saska, jež si vynutilo časové omezení platnosti. Zástupce SMADu připouštěl, že „ústřední správy“ jsou nástro-

48 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 20, Bl. 12–14, Entwurf – Verbesserung der Zusammenarbeit der deutschen Verwaltungen als wichtige Voraussetzung für die Verbesserung der Produktion (16. 1. 1947).

49 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 950, Bl. 165–167, Protokoll der Besprechung mit den Genossen Fechner, Ulbricht, Leuschner über die Wirtschaftsfragen (31. 12. 1946).

50 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 20, Bl. 18–23, Protokoll der Sitzung der Präsidenten und Vizepräsidenten bei dem Stellvertreter des Obersten Chefs der SMAD in Wirtschaftsfragen (Koval, 25. 1. 1947).

51 Tamtéž, Bl. 25. Jednání Kovala i následná „dohoda“ o kompetencích „ústředních správ“ a zemí byla zcela v souladu s průběhem rozhovorů členů vedení SED (Wilhelm Pieck, Otto Grotewohl, Walter Ulbricht aj.) v Moskvě ve dnech 30. 1. – 7. 2. 1947. Vedení SED se naznačovalo, že by mohl být ukončen čas tvrdých reparací a že by mohla v SBZ vzniknout „vláda“, jež by vyplnila dobu do „úplného sjenocení“. Weber, H. (2003): *Dějiny NDR*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 76.

jem sovětské administrativy, dokazoval ale, že představují aparát bližší německému obyvatelstvu než přímá sovětská správa. Závěrem prohlásil, že „až do sjednocení zón“ je jediným možným modelem hospodářské správy pro SBZ delegování řady funkcí ze země na „ústřední správy“.⁵²

Dohoda o kompetencích mezi „ústředními správami“ a zeměmi/provinciemi byla uzavřena 10. února 1947 s platností do konce září. Zatím stále ještě představovaly konglomerát samostatných institucí, nicméně ty z nich, jež se zabývaly hospodářskými otázkami, v první řadě „ústřední správy“ průmyslu, paliv a energetiky a obchodu a zásobování, získaly mnohé pravomoci pro celou SBZ. Jejich nařízení měla být závazná pro všechny země, „ústřední správy“ měly získat plné moci k zajišťování a rozdělování surovin, polotovarů i hotového zboží, do jejich kompetence měla přejít tvorba hospodářských plánů (před odesláním k potvrzení SMADu je ale měly předkládat ke schválení zemím) i jejich provádění včetně kontrolní činnosti na závodech. Tyto tři „ústřední správy“ se tak měly „na dobu určitou“ stát centrálními úřady pro plánování, řízení a kontrolu průmyslu, obchodu, řemesel a zásobování.⁵³ Sovětská vojenská administrace schválila tuto dohodu rozšířenou o „ústřední správu“ zemědělství a lesnictví, dopravy a nově vzniknuvší Německou správou pro zahraniční obchod a obchod mezi zónami (Deutsche Verwaltung für Interzonen- und Außenhandel) rozkazem z 4. června 1947, jímž byla současně zřízena Německá hospodářská komise (Deutsche Wirtschaftskommission, dále DWK) jako stálý orgán pro SBZ, jež ve své činnosti podléhal zástupci nejvyššího šéfa SMADu pro hospodářské otázky.⁵⁴

DWK se skládala z prezidentů zúčastněných „ústředních správ“, předsedy Svobodných německých odborových svazů a předsedy Jednoty vzájemné rolnické pomoci.⁵⁵ Jako její výkonný orgán bylo hned 5. června 1947 zformované oddělení pro hospodářské otázky (Abteilung für Wirtschaftsfragen) v čele s Bruno Leuschnerem jako předsedou DWK.⁵⁶

Leuschner, stejně jako jiní členové vedení SED, vycházel z přesvědčení, že žádná z německých zemí, dokonce ani žádná z okupačních zón není schopna sama překonat hospodářské důsledky války, a že jediným východiskem z této situace je hospodářská a politická jednota Německa. Se znepokojením sice registroval, že ze slovníku spojeneckých velmocí se vytratila v Postupimi přijatá zásada o zacházení s Německem jako jednotným hospodářským a politickým celkem. DWK stejně jako krátce po ní ustavené Hospodářské rady (Wirtschaftsrat) v Bizónii neměly status státní instituce, ale obě reprezentovaly koordinační orgány, jejichž úkolem měla být příprava budoucí hospodářské jednoty Německa.⁵⁷ Stejný názor sdíleli i všichni členové DWK, kteří se jejím jménem obrátili na nejvyššího šéfa SMADu Sokolovského, aby právě zasedající Radě ministrů zahraničních věcí tlumočil jejich očekávání, že brzy bude obnovena jednota Německa. Za první krok k ní označili zřízení ústřední hospodářské správy, jež by realizovala vlastní hospodářské plánování na území celého Německa. Za primární cíl pokládali zajištění výživy obyvatelstva – na rok 1948 navrhovali připravit celoněmecký plán na rozšíření obdělávané půdy kalkulující s pozemkovou reformou ve všech zónách. Současně přepokládali, že dojde ke zrušení kontrolního plánu velmocí, jehož prostřednictvím byl snižován objem průmyslové produkce, aby se tak umožnil v Německu „svobodný vývoj výroby pro mírovou potřebu a export“.⁵⁸

52 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 20, Bl. 74–76, Vereinigung über die Zusammenarbeit zwischen den Landes- bzw. Provinzialregierungen und den ZV Industrie, Brennstoffindustrie und Handel u. Versorgung (4. 2. 1947).

53 BA Berlin, fond DX 1, Befehl Nr. 138 – Zwecks weiterer Entwicklung der Wirtschaft in der SBZ (4. 6. 1947), Bl. 10 (Vereinbarung vom 10. 2. 1947).

54 Tamtéž, Bl. 1–2, 10.

55 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 236, Bl. 10, Geschäftsordnung für die Tätigkeit der Wirtschaftskommission und ihre Abteilung für Wirtschaftsfragen (10. 6. 1947).

56 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 235, Bl. 1, Bericht über die Tätigkeit der DWK für die SBZ (November 1947).

57 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 444, Bl. 1–2, Bruno Leuschner: Wirtschaftskommission und Wirtschaftsplanung (b.d.).

58 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 302, Bl. 46–48, Přípis DWK ze dne 27. 6. 1947 Sokolovskému.

Již v prvním měsíci své existence DWK zjistila, že na stylu práce sovětské vojenské administrace, zejména na úrovni zemí (SMA), se nic nezměnilo. Jak ukázala příprava plánu na třetí čtvrtletí, zemské vlády i nadále dostávaly úkoly od SMA, jež zpravidla nebyly v souladu se záměry DWK, natož SMADu v Karlshorstu. Příkladem může být plán distribuce na stejné období schválený SMADem, podle nějž se mělo obyvatelstvu dostat 200 000 tun hnědouhelných briket, ale jednotlivé SMA v zemích přidělové kvóty zkrátily o 60 000 tun. Např. SMA Dresden v říjnu 1947 dalo obyvatelstvu místo plánovaných 29 000 tun jen 10 000 tun briket. DWK se pokusilo nedodaným množstvím briket navýšit plán dodávek obyvatelstvu na čtvrté čtvrtletí, ale Karlshorst navýšení škrtnul a povolil opět jen 200 000 tun. Je nabíledni, že takovéto případy bezmocnosti DWK podlamovaly naděje z německé strany na její funkčnost.⁵⁹ Ta ovšem často selhávala i v tak citlivých oblastech, jako bylo zásobování obyvatelstva spotřebním zbožím. Mechanická direktivnost a administrativní metody často způsobovaly nežádoucí situaci, např. v přidělu pracovního oblečení. Nejenže bylo drahé a mimořádně špatné kvality, ale bylo i v nedostatečném množství. V plánech se totiž kalkulovalo s textiliemi v kilogramech na hlavu a rok.⁶⁰ Tak se mohlo stát, že např. horníkům nedostatek pracovního oblečení kompenzovalo jiné zboží v rozsahu, které nepotřebovali, např. záclonovina.⁶¹ Leuschner proto na jedné schůzi DWK mj. zdůrazňoval, že v plánu zásobování obyvatelstva textilem, botami atd. musí být specifikována kvalita, velikost apod., neboť „malé boty horník neobuje. Třeba vyrábět potřebné“.⁶²

Ani v kategorizaci dodávek nedošlo po zřízení DWK ke změnám. Prioritu i nadále měly tzv. sovětské kontingenty (reparace, potřeby armády, potřeby jiných sovětských míst, export na sovětský účet), druhé v pořadí byly kontingenty pro zahraniční obchod a obchod mezi zónami a teprve poslední tzv. hospodářské kontingenty byly určeny na uspokojení potřeb uvnitř SBZ.⁶³ Přejít na centrální plánování hospodářství po vzniku DWK rychle odhalilo problémy s podniky SAG, které v předchozí době, kdy jednotlivé hospodářské sektory plánovaly a řídily výrobu odděleně, nebyly tak patrné. DWK neznala výrobní ani distribuční plány SAG, dokonce ani ne té jejich části, jež specifikovala dodávky pro spotřebu v SBZ, neměla přehled ani o objemu německé výroby pro SAG, což ztěžovalo sestavování plánů.⁶⁴ Podíl SAG na celkové produkci SBZ byl značný, v palivech a surovinách dosahoval v prvním čtvrtletí 1947 47,4 %, v těžkém průmyslu 49 % a lehkém průmyslu 6,3 %. Přitom podniky SAG většinou pracovaly s německými surovinami, německými pracovními silami i německými finančními prostředky – proto jejich začlenění do plánování v SBZ bylo stále naléhavější.⁶⁵ Podle příkazu nejvyššího šéfa SMADu měly být podniky SAG zásobovány přednostně na 100 %, i když to ohroží plnění plánů v německých podnicích.⁶⁶ Rozdělování surovin spočívalo v rukou plánovacího a ekonomického oddělení SMADu.⁶⁷ Jednoznačně upřednostňovalo sovětské potřeby. Tak např. k 1. 1. 1947 vypadalo schéma rozdělení železa následovně: 44 % pro SAG, 38 % pro reparace, 12 % pro dopravu, zemědělství a doly v SBZ, 6 % na ostatní německou potřebu. Ve třetím čtvrtletí 1947 měly SAG dostat 6000 tun válcovaného železa, ale bylo jim přiděleno 26 000 tun. I vysocí funkcionáři SED si uvědomovali, že takovéto rozdělování přivede hospodářství v SBZ jen ke zhrout-

59 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 235, Bl. 4, Bericht über die Tätigkeit der DWK für die SBZ (November 1947).

60 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 90 (Nachlass Otto Grotewohl), Sgn. 326, Bl. 9, Beispiele für die Versorgung der Bevölkerung bei einer Berechnung von 4 Kg Textilien pro Kopf und Jahr (22. 1. 1947).

61 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 235, Bl. 6, Bericht über die Tätigkeit der DWK für die SBZ (November 1947).

62 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 33, Bl. 37–38, Bericht des Beauftragten der DWK Leuschner über die Sitzung der DWK am 8. 10. 1947.

63 Tamtéž, Bl. 9.

64 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 235, Bl. 17–18, Bericht über die Tätigkeit der DWK für die SBZ (November 1947).

65 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 90, Sgn. 326, Bl. 15, Bemerkung – zu Punkt 3 (1947).

66 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 85, Bl. 14, Připis SMA Sachsen (Dubrovskij) z 6. 9. 1947 saskému zemskému prezidentovi Seydewitzovi.

67 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 90, Sgn. 326, Bl. 26, (Wirtschaftsplan 1948).

68 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 182, Sgn. 950, Bl. 51–52, Aufzeichnung (6. 9. 1947).

cení.⁶⁸ Dospěli k názoru, že je bezpodmínečně nutné, aby SAG byly začleněny do německého hospodářství, a to nejen z důvodů plánování. Podniky SAG totiž mohly polovinu zboží vyrobeného nad plán volně prodat – šlo většinou na černý trh, na němž kompenzačně získávaly zejména zemědělské výrobky, což vyvolávalo rozhořčení v německých podnicích, které obdobnou možnost neměly.⁶⁹

Německé plánovací orgány včetně DWK, stejně jako dříve, byly zahlceny operativním rozhodováním a nedostatek spolehlivých vstupních informací o skutečném stavu jednotlivých výrobních odvětví i hospodářství SBZ jako celku je nutil trvale improvizovat. Nejinak se chovaly výrobní jednotky, k nimž se mnohdy rozpis výrobních úkolů nedostal, natož aby pracovaly s jistotou, že mají plánem distribuce surovin zajištěn jejich potřebný přísun. Např. přádelny v Sasku pracovaly od počátku roku 1948 prakticky bez plánu, neměly ani tušení, zda jejich výroba je v souladu s konečnou verzí plánu, jehož čísla neznalo ani saské ministerstvo hospodářství. SMA v Drážďanech v něm totiž bez vědomí zemské vlády provedlo změny a odeslalo ho do Karlshorstu. Vzhledem k nabytým zkušenostem v podnicích vládla nejistota v zásobování surovinami. Tak např. ve čtvrtém čtvrtletí 1947 mělo saské strojírenství obdržet 38 000 tun válcovaného materiálu přesně podle rozpisu výrobního plánu schváleného SMADem. S ním ale byl v rozporu plán distribuce drážďanské SMA, který strojírnám přidělil jen 3500 tun. Skutečnost byla ale daleko horší, obdržely jen 500 tun. Mnohokrát již kritizovaná skutečnost, totiž že výrobní plán svými kvantitativními ukazateli výrazně přesahuje možnosti zásobování surovinami, přežívala i nadále, přičemž podniky SAG byly zásobovány více než dostatečně. V posledním čtvrtletí 1947 bylo 315 saským podnikům dodáno 6802 tun koksu, zatímco sedmi podnikům SAG 2749 tun, což mezi německými zaměstnanci a obyvatelstvem vůbec vyvolávalo negativní politickou odezvu.⁷⁰ Obdobné problémy se vyskytovaly i v jiných zemích. Do činnosti podniků trvale zasahovaly sovětské okupační orgány, zejména organizační útvary SMA zemí vydávaly řadu příkazů, z nichž si mnohé odporovaly. S příkazy SMADu byla situace ještě citlivější – přicházely se zpožděním až šesti týdnů, přičemž lhůta k provedení v nich bývala stanovena na pouhé tři dny.⁷¹ Nedostatečná koordinace plánovací a řídicí činnosti se ovšem objevovala i na německé straně, zejména v poměru zemských vlád a „ústředních správ“, které se jen nerady podřizovaly DWK. Karlshorstu a SMA v zemích spíše vyhovovaly přímé vztahy mezi vlastními odborovými správami a odpovídajícími německými „ústředními“ či zemskými správami. Jak se nechal slyšet vedoucí správy pro těžký průmysl SMADu Alexandrov, Karlshorst spatřoval v DWK pouhý koordináční orgán a nemínil jí poskytnout více pravomocí, které ovšem byl ochoten poskytnout právě německým „ústředním správám“. Vedení DWK bylo ovšem opačného názoru.⁷² Pokládalo za nezbytné podřídit si „ústřední správy“ a podporu hledala ve vedení SED.⁷³

Jak se rozplývaly naděje na utvoření celoněmecké vlády, zejména po londýnské konferenci Rady ministrů zahraničních věcí vítězných velmocí, tak si v DWK stále citelněji uvědomovali potřebu mít orgán, „který by měl plné vládní moci, aniž by byl vládou“. Domnívali se, že takovým orgánem by se mohla stát i DWK, bude-li postavena pod „demokratickou kontrolu“. Při neexistenci parlamentu zóny se řešení spatřovalo v rozšíření stálých členů DWK o ministry zemí.⁷⁴ Tento model se stal základem její reorganizace provedené se souhlasem SMADu počátkem roku 1948.

První změnou bylo rozšíření prezidia DWK zejména o ministra hospodářského plánování všech pěti zemí tvořících SBZ. Z oddělení pro hospodářské otázky se stala Správa pro hospodářské plánování a kontrolu (Verwaltung für Wirtschaftsplanung und Kontrolle), jež měla usnesení DWK přenášet

69 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 85, Bl. 18–20, Vermerk: Sowjetische Aktiengesellschaften (9. 12. 1947).

70 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 245, Bl. 18–19, Bericht über die Reise Krumačov und Leuschner zu Landesregierung Sachsen, Sachsen-Anhalt und Thüringen (Januar 1948).

71 Tamtéž, Bl. 27

72 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 236, Bl. 176, Přípis Dr. Wittkowského z 20. 12. 1947 Leuschnerovi.

73 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn 687, Bl. 55,

74 Tamtéž, Bl. 175

na „ústřední správy“ i ministerstva hospodářského plánování v jednotlivých zemích. Tato reorganizace zjevně cílila k centralizaci plánovací a kontrolní činnosti v SBZ, o čemž svědčí i zřízení zvláštního organizačního útvaru DWK pro záležitosti sovětských akciových společností (Büro für Angelegenheiten der sowjetischen Aktiengesellschaften). Bruno Leuschner se stal místopředsedou pro otázky hospodářského plánování a uvolnil předsednické místo předválečnému komunistickému funkcionáři Heinrichu Rauovi.⁷⁵ Reorganizované DWK byly rozkazem nejvyššího šéfa SMADu přiznány plné moci k vydávání instrukcí závazných v hospodářských subjektech celé SBZ i ke kontrole jejich provádění.⁷⁶

K centralizace hospodářské struktury v SBZ došlo bezprostředně poté, co sovětský zástupce opustil Spojeneckou kontrolní radu. Projevila se dvěma zásadními změnami. Byly zrušeny všechny „ústřední správy“ a nahrazeny jedinou, již se stala právě DWK. Z „ústředních správ“ podle sovětského vzoru vzniklo 16 hlavních správ,⁷⁷ v zásadě zárodků budoucích ministerstev, které ztratily svou samostatnost a staly se součástí DWK. Úkoly DWK zůstávaly stejné, tedy plánování, řízení a organizování výroby v SBZ, plnění reparací a krytí potřeb okupačních jednotek, jen její kompetence se rozšiřovaly. Když předseda DWK Rau požádal SMAD o přiznání práva vydávat příkazy a nařízení závazná pro všechny obyvatele SBZ, bylo mu vyhověno téměř obratem.⁷⁸ Proti centralizační tendencím v hospodářství mnohé země SBZ protestovaly, zejména Sasko.⁷⁹ S podporou SMADu však DWK systematicky upevňovala své postavení. Zatímco v červnu 1948 jen „doporučovala“ zemským vládám, aby přizpůsobily své hospodářsko správní orgány organizační struktuře DWK,⁸⁰ o měsíc později svým usnesením si podřídila s výjimkou sovětské okupační zóny Berlína všechny plánovací orgány, od svých hlavních správ k hospodářsko plánovacím oddělením jednotlivých zemí.⁸¹

Smysl výstavby institucionální základny hospodářské správy v SBZ spočíval ve stmelení jejího hospodářského potenciálu v jeden ekonomický celek, neboť vývoj „německé otázky“ nedával naději na obnovu politické a hospodářské jednoty Německa. Vínou za takovýto vývoj SED jednostranně přisuzovala Západu – v souvislosti s jednáním o Marshallovu plánu označila politiku „západního Německa“ za „rozbíječské akce“. Z nich vyvozovala nutnost vybudovat v zóně „hospodářství na základě vlastního hospodářského s plánu“, jímž se měl stát dvouletý plán „hospodářské obnovy“ na

75 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 90, Sgn 325, Bl. 1–2, Statut für DWK für die SBZ (22. 1. 1948).

76 BA Berlin, fond DX 1, Nr. 32 – Zusammensetzung und Vollmachten der DWK (13. 2. 1948). Tento rozkaz byl v den vydání označen rádiem Hamburg za přípravu k vytvoření východoněmecké vlády. BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 90, Sgn 325, Bl. 3, Zu Information 19. 2. 1948 (Abt. Werbung-Presserundfunk).

77 Hlavní správa uhelného průmyslu, energetického hospodářství, metalurgického průmyslu, chemického průmyslu, strojírenství a elektrotechniky, lehkého průmyslu, materiálního zásobování, zahraničního obchodu a obchodu mezi zónami, dopravy, obchodu a zásobování, zemědělství a lesního hospodářství, práce a sociálních věcí, financí, pošty a spojů. Status hlavní správy měl i statistický úřad a Komise sekvestrační a konfiskační. BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 713, Bl. 37–38, 24. 3. 1948. Později ještě vznikla hlavní správa kamenolomů a hlinitých dolů. BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 713, Bl. 63, Přípis Raua ze 14. 4. 1948 Kovalovi. Proces formování hospodářské správy pokračoval, správa pro hospodářské plánování a kontrolu se také přeměnila v hlavní správu.

78 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 713, Bl. 59, Přípis Raua ze 14. 4. 1948 Kovalovi; srov. tamtéž, Sgn. 236, Bl. 292, Statut der DWK (23. 4. 1948).

79 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 90, Sgn 325, Bl. 13, Aktenvermerk 2. 6. 1948 (DWK).

80 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 34, Bl. 154. DWK – Sekretariat, Beschluss S 88/48 (10. 6. 1948).

81 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 34, Bl. 46, Protokoll der 26. Sitzung des Sekretariats der DWK am 28. 7. 1948. Výjimkou byl sovětský sektor v Berlíně, který byl sovětskou správou vyčleněn z plánovacího systému DWK. Jako prozatímní řešení bylo rozhodnuto vytvořit při DWK a jejích hlavních správách oddělení, jež by se zabývala řízením hospodářství sovětského sektoru. BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 717, Bl. 3, Aktennotiz. Besprechung in der Zentralkommandatur Berlin am 25. 5. 1948.

82 Podle návrhu dvouletého plánu se rozsah výroby měl v roce 1950 oproti roku 1947 zvýšit o 35 %, přičemž výroba oceli a železa měla vzrůst o 64 %, surové oceli o 98 %, ve strojírenství o 22 % atd. Z čísel je patrná orientace na „sovětskou cestu industrializace“, jež se tzv. železnou koncepcí promítla do plánovací činnosti satelitních zemí sovětského bloku. První verze plánu SED kalkulovala se vzrůstem mezd o 15 % a se zvýšením denní kalorické hodnoty přídelů o 30 % (na 2600 cal.). BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 90, Sgn. 326, Bl. 53–93, Entwurf. Der Wirtschaftsplan für 1948 und der Zweijahresplan 1949–50 zur Wiederherstellung und Entwicklung der Friedenswirtschaft in der SBZ Deutschlands (b.d.). Návrh plánu vypracovaný v DWK pod vedení Leuschnera ale vedení SED odmítlo jako nereálný, uložili mu jeho přepracování poté, co získá údaje o plánu pro SBZ i čísla o reparačních dodávkách od SMADu. Tamtéž, Bl. 51, Aktennotiz 5. 4. 1948. Besprechung Pieck und Grotewohl mit Leuschner über das Wirtschaftsmaterial.

83 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 734, Bl. 23, Přípis vedoucího ekonomicko plánovacího oddělení SMADu Prelivčenka z 13. 4. 1948 Rauovi.

léta 1949–50.⁸² Ještě pro druhé čtvrtletí 1948 SMAD schvaloval čtvrtletní plán,⁸³ současně ale vyhověl žádosti předsedy DWK Raua o přechodu ke střednědobému plánování. Pro období do konce roku měl již být místo dvou čtvrtletních vypracován plán pololetní, na nějž pak měl navázat plán dvouletý.⁸⁴

Vzhledem k hegemoniálnímu postavení SED v SBZ vzal sekretariát DWK za základ budoucí dvouletky právě její návrh⁸⁵ a SED začala rozjíždět velkou kampaň pod hesly „Více vyrábět, lépe žít“, „Naše hospodářství je úderem proti dělení Německa“, „Demokratickou výstavbou proti kapitalistickému bankrotářskému hospodářství“.⁸⁶ Ve snaze vnést řád do plánovací činnosti dosáhl Rau příslibu maršála Sokolovského, že SMAD ani SMA nebudou bez vědomí DWK měnit čísla v hospodářském plánu na druhé pololetí 1948, a to včetně plateb reparačních a nákladů na vydržování sovětských vojsk.⁸⁷ Osobně se zasadil za zrovnoprávnění německých podniků s podniky SAG, kdy i jim se dostalo práva polovinu zboží vyrobeného nadplán realizovat na volném trhu.⁸⁸ To však mělo okamžitě pro DWK nepříjemné důsledky. Plánovací oddělení SMADu v Karlshorstu začalo snižovat čísla u uhlí a chemických výrobků, ačkoli podle příslušných hlavních správ DWK bylo možno tato čísla splnit. Důvod byl prostý – sovětským orgánům se jednalo o to, aby snížením čísel plánu dosáhly vyšší nadprodukce, čímž si zajišťovaly jednak prémie, jednak zboží pro kompenzační obchodu na „volném trhu“.⁸⁹ Bylo dobře známo, že prostřednictvím kompenzací bylo v SBZ možno získat cokoli, od spotřebního zboží po válcovaný materiál, ačkoli v ní vládl nedostatek všeho. Stížnosti DWK přiměly maršála Sokolovského k zákroku, vydal příkaz, že SAG mohou kompenzačně obchodovat výhradně s firmami ze západních zón Německa, a to po schválení každého jednotlivého obchodu příslušnou SMA.⁹⁰

Centralizace hospodářských funkcí do rukou DWK měla nyní plnou podporu SMADu – ten ostatně přistoupil v zájmu sestavování reálných plánů i na požadavek DWK, aby podniky SAG zasílaly měsíční a čtvrtletní výkazy o výrobě její správě pro reparace (Verwaltung für Reparationen).⁹¹ O půl roku později, v červnu 1949, budou podniky SAG včleněny do celkového plánu vypracovávaného DWK, což znamenalo mj. stanovení dodávek mezi podniky SAG a podniky německými.⁹²

DWK se postupně měnila v ústřední orgán pro SBZ. V létě 1948 byla utvořena Kontrolní komise DWK „k zajištění pořádku a čistoty v hospodářství a správě“, jež se ve své činnosti měla opírat o demokratické strany a masové organizace.⁹³ Od podzimu se připravovalo rozšíření pléna DWK

84 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 734, Bl. 26, Přípis Raua z 27. 4. 1948 Kovalovi; tamtéž, Bl. 33, Přípis Kovala z 14. 5. 1948 Rauovi.

85 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 34, Bl. 32, Protokoll über die 23. Sitzung des Sekretariats der DWK am 7. 7. 1948. Postavení politických stran dobře ilustruje obsazení vedoucích funkcí DWK členy politických stran – 39 bylo členy SED, 3 CDU, 1 LDP a 1 nestraník. BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn 687, Bl. 1–3, Besetzung der leitenden Funktionen in der DWK (2. 4. 1948).

86 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 84, Bl. 1–6, Arbeitsplan für die Kampagne über den Zweijahrplan 1949–50.

87 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 723, Bl. 9, Nacht-Express (Berlin) 30. 4. 1948 – Besprechung mit Rau.

88 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 582, Bl. 13, Přípis ministra saské zemské vlády Fellische z 22. 5. 1948 SMA Sachsen.

89 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 583, Bl. 27–29, Přípis Leuschnera z 4. 6. 1948 Rauovi.

90 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 718, Bl. 58, Přípis zástupce nejvyššího šéfa SMADu Kuzmašova z 22. 9. 1948 Rauovi.

91 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 85, Bl. 50–51, Přípis Raua z 16. 12. 1948 šéfovi hospodářsko plánovacího oddělení SMADu Chmelevskému; tamtéž, Bl. 52, Přípis DWK ze 17. 12. 1948 Chmelevskému.

92 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 85, Bl. 62, Beschluss über die Regelung der wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der deutschen volkseigenen Industrie und den Sowjetischen Aktiengesellschaften (24. 6. 1949).

93 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 713, Bl. 94–95, Přípis Kovala z 25. 5. 1948 Rauovi; tamtéž, Sgn. 139, Bl. 9, Beschluss. Bildung von Kontrollkommissionen bei der DWK und in den Ländern der SBZ (August 1948).

94 BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn 687, Bl. 201, Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des Gemeinsamen Ausschusses der Einheitsfront der antifaschistisch-demokratischen Parteien am 18. 10. 1948; tamtéž, Bl. 209, Přípis Piecka z 5. 11. 1948 Rauovi.

o zástupce politických stran a masových organizací.⁹⁴ Počátkem ledna 1949 vydal maršál Sokolovskij rozkaz, jímž potvrdil výsledky voleb do pléna DWK provedené parlamenty jednotlivých zemí a vedením stran a masových organizací.⁹⁵ Byla tak vytvořena konstrukce politického konsensu vyjadřující „všelidovou vůli“ soustředit pracovní aktivitu na „výstavbu mírového hospodářství“. Zrodu této konstrukce předcházelo položení základů k formování národního hospodářství – tento pojem se objevil až v první polovině roku 1949,⁹⁶ kdy po schválení ústavy sovětské okupační zóny bylo zřejmé, že vytvoření „státnosti“ je jen otázkou času.

Za počátek procesu formování národního hospodářství budoucího východoněmeckého státu lze označit vznik Ústředního plánovacího úřadu (Zentrales Planungsamt). Jeho vznik neznamenal pouhé zmožení institucí působících na území SBZ, nýbrž měl symbolizovat hospodářskou jednotu pěti zemí SBZ právě vytvořením celkového národohospodářského plánu. Zatímco hlavní správy DWK se koncentrovaly v první řadě na plánování průmyslové produkce, nyní se mělo přejít k tvorbě komplexního plánu, který po schválení DWK a potvrzení SMADem se stával zákonem.⁹⁷ Dvouletý národohospodářský plán, na jehož koncipování měl nemalý vliv příklad československé dvouletky,⁹⁸ měl tedy položit hospodářské základy nové německé státnosti omezené na území SBZ. Metody řízení vnášené do německého prostředí sovětskou praxí, tedy příkazy, z nich vyplývající direktivnost a převaha jednoho politického subjektu – SED, dávaly tušit, jakého charakteru tedy tato nová státnost bude.

---

95 Volby se konaly na základě rozkazu č. 183 z 26. 11. 1948. Plénum bylo rozšířeno o zástupce zemí (Sasko 15, Sasko-Anhalt 12, Thüringen 8, Brandenburg 7, Mecklenburg 6), politických stran (po pěti zástupcích) a masových organizací (celkem 10 zástupců). BA Berlin – Stiftung Archiv, fond NL 36, Sgn. 687, Bl. 251, DWK – Sekretariat. Die Vertretungen der DWK (19. 1. 1949). Z hlediska politické příslušnosti bylo v plénu 40 členů SED, 15 LDP/Liberálně-demokratické strany, 16 CDU/Křesťansko-demokratické unie, 3 NDPD/Národně-demokratické strany Německa, 3 DBP/Demokratické rolnické strany Německa, 1 SPD (Sociálně-demokratické strany Německa). BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 713, Bl. 171–177, Přípis Sokolovského ze 7. 1. 1949 Rauovi.

96 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 110, Bl. 7, Aktenvermerk. Besprechung bei der Planökonomischen Verwaltung der SMAD am 19. 5. 1949 (Strassenberger 20. 5. 1949).

97 BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 713, Bl. 152–163, Přípis Leuschnera z 26. 11. 1948 Rauovi.

98 Tvorba československého dvouletého plánu byla v mnohém Leuschnerovi příkladná, zejména soustředěním vědeckého a výzkumného potenciálu spolupracujících s technickou inteligencí. BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 239, Bl. 32, Přípis Leuschnera z 15. 12. 1948 Ulbrichtovi. K získání zkušeností měl být do Prahy vyslán Kurt Raphael, vedoucí kontrolního oddělení hlavní správy pro hospodářské plánování a kontrolu plánu. BA Berlin, fond DC 15, Sgn. 683, Bl. 1, Přípis Leuschnera z 11. 9. 1948 ústřednímu sekretariátu SED. Tomu také byly prostřednictvím Čs. vojenské mise při spojenecké kontrolní radě předány publikace o plánování v Československu. BA Berlin – Stiftung Archiv, fond DY 30/IV 2/6.02, Sgn. 193, Bl. 105, Přípis Antonína Šnejdárka (Čs. vpjenská mise) z 11. 5. 1949 ústřednímu sekretariátu SED.

Řízení a plánování průmyslu v sovětské okupační zóně Německa (1945–1949)

Drahomír Jančík

Abstrakt

Studie se zabývá vývojem hospodářské správy od tzv. německých ústředních správ (Deutsche Zentralverwaltungen) ustavených jako převodní páky k realizaci příkazů Sovětské vojenské administrativy v Německu (Sowjetische Militäradministration, SMAD) po utvoření Německé hospodářské komise (Deutsche Wirtschaftskommission, DWK) jako centrálního hospodářského orgánu v sovětské okupační zóně. Německé ústřední správy byly organizovány podle výrobních odvětví, řízeny odpovídajícími útvary hospodářské správy SMAD, jejímž hlavním cílem bylo zajištění chodu reparací, dodávek pro Rudou armádu a na posledním místě konečně uspokojování vnitroněmeckých potřeb včetně elementárního zásobování obyvatelstva potravinami a spotřebním zbožím. V roce 1946 se výroba v sovětské okupační zóně podřídila čtvrtletním plánům – jejich příprava a provádění narážela na kompetenční spory mezi sovětskými okupačními orgány i mezi německými ústředními správami a vládami jednotlivých zemí, jež se bránily centralizaci a usilovaly o obnovu federalismu. Nositelem centralizačních tendencí byla Německá sjednocená dělnická strana (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED), jež ve svých snahách zprvu narážela na nesouhlas SMAD. Teprve v létě 1947 SMAD souhlasil s vytvořením stálého vrcholového orgánu pro celou sovětskou okupační zónu – DWK, jež mu byla podřízena. DWK měla původně být jen útvarem koordinujícím výrobu a plánování, ale počátkem roku 1948, kdy vývoj směřoval k rozdělení Německa, se její postavení radikálně změnilo. DWK získala pravomoc vydávat nařízení v hospodářské oblasti platná pro celé území sovětské okupační zóny a její součástí se staly německé ústřední správy transformované v tzv. hlavní správy. Centralizovala hospodářské funkce a měnila se v ústřední orgán, který SMAD pověřil řízením *národního hospodářství* v sovětské zóně prostřednictvím plánu. Prvním krátkodobým plánem se stal plán dvouletý inspirovaný československým příkladem. Tím byly položeny hospodářské základy nové německé státnosti omezené na území sovětské okupační zóny.

Klíčová slova: Německo, okupační zóny.

The control and planning of industry in the Soviet occupation zone in Germany (1945–1949)

Abstract

The essay deal with the course of economic administration from the German Central Comitees (Deutsche Zentralverwaltungen) established as a transmission medium to realize the directions of the Soviet Military Administration in Germany (Sowjetische Militäradministration, SMAD) to the establishment of German Economic Comitee (Deutsche Wirtschaftskommission, DWK) as a central economic authority in the Soviet occupation zone. German Central Comitees were organised according to the production industries, controlled by corresponding departments of economic authority SMAD, whose main aim was the arrangement of war reparations, deliveries to the Red Army and in last place the satisfying of interior German demand including the essential supply of foodstuffs and consumer goods for the population. From 1946 the production in Soviet occupation zone was controlled by the quarterly plans – their preparation and execution had to dealt with authorization disputes among Soviet occupation authorities and also among German Central Comitees and the governments of individual countries, which resisted the centralization and strive to restore the federalism. The German United Labour Party (Sozialistische Einheitspartei Deutschalnd, SED) was the bearer of centralization tendencies. Only in summer 1947 SMAD agreed to an establishment of stable top authority for a whole Soviet occupation zone – DWK – subordinate to it. DWK should initially be only a department for coordination the production and planning, at the beginning of 1948, while Germany headed towards dividing, its role radically changed. DWK got the power to issue rules in economic field valid for the whole Soviet occupation zone and the German Central Comitees transformed into Main Comitees became its components. DWK centralized the economic functions and changed into central authority, which was authorised to control national economy in the Soviet zone by force of plan. The two years plan inspired by Czechoslovak example became the first short time plan. The economic foundations of new German statehood limited by the space of Soviet occupation zone were laid.

Keywords: Germany, Occupation Zones.